

Osmanlı'da Oluşan Kelam Klasikleri: *el-Meâlim fî İlmi'l-Kelâm*

Ahmet SÜRURİ*

Osmanlı klasik dönemi düşüncesinde yaşadığı asrın önde gelen âlimlerinden ve bu çalışmada ele alacağımız *el-Meâlim fî ilmi'l-kelâm* adlı eserin müellifi olan Taşköprizade Ahmed Efendi, 2 Aralık 1495'te Bursa'da doğmuş, 13 Nisan 1561'de İstanbul'da vefat etmiştir. Arapça olarak kaleme aldığı *Şekâiku'n-nu'mâniyye*, *Miftâhu's-saâde* ve *Risâle fî ilmi âdâbi'l-bahs* adlı meşhur eserlerin de müellifidir. Arap dili ve edebiyatı, kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, münazara, mantık, kelam, felsefe, tıp, ahlak, tarih, biyografi ve ilimler tasnifi gibi alanlarda seksenden fazla eser telif etmiş olan Taşköprizade'nin eserlerinin bir kısmı matbu olup çoğu yazma hâlidir.¹

* Yrd. Doç. Dr., İbn Haldun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

1 Hayatı ve eserleri için bkz. Taşköprizade Ahmed Efendi, *Şakâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. 552-560; Ali b. Bâli, *el-Ikdü'l-manzûm fî zikri efâdili'r-Rûm* (*Şekâiku'n-nu'mâniyye*'nin sonuna basılmış), Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1975, s. 336-340; Edimeli Mehmed Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye (Hadâik-i Şekâik)*, İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1269, s. 524-527; Nev'izâde Atâi, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik (Zeyl-i Şekâik)*, İstanbul, 1268, s. 8-11; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr, dördüncü rûkn: Osmanlı tarihi*, tıpkı basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009, vr. 379a-380a; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, haz. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, İstanbul, 1971, c. 1, s. 11, 37, 41, 56, 80; c. 2, s. 1057, 1084, 1727, 1762; a.mlf., *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnâut, İstanbul: IRCICA, 2010, c. 1, s. 252-253; Şemseddin Sâmî, *Kamûsi'l-a'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1311, c. 4, s. 2985-86; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1311, c. 3, s. 471; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333, c. 1, s. 346-347; Carl Brockelman, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Leiden: E. J. Brill, 1949, c. 2, s. 559-662; a.mlf., *GAL Supplement*, Leiden: E. J. Brill, 1938, c. 2, s. 633; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, c. 1, s. 143-144; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1984, c. 1, s. 257; M. Münir Aktepe, "Taşköprü-zâde", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1974, c. 12/1, ••

Bu çalışmada Osmanlı döneminde yazılmış bir kelam metni olan *el-Meâlim fi ilmi'l-kelâm* adlı eser incelemeye tabi tutulmuş ve şimdiye kadar ilk defa bu kadar detaylı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızı beş bölümde ele aldık. Birinci bölümde yazma hâlinde olduğu için pek bilinmeyen *Meâlim* metninden şimdiye kadar hangi çalışmalarda bahsedildiğinin kronolojik olarak tespitini yaptık. İkinci bölümde eserin bilinen tek yazma nüshasının *tavsifini* yaparak müellife aidiyetini ve nüshadaki hattın Taşköprîzâde'ye ait olduğunu ispatlamaya çalıştık. Üçüncü bölümde metnin içeriğinin *tasvirine* geçtik ve metnin kaç bölümden oluştuğu, neleri konu edindiği, konuları ve meseleleri ele alış tarzı gibi hususlara değindik. Dördüncü bölümde *Meâlim* metninin kendisinden önce yazılmış iki klasik metin olan *Mevâkıf* ve *Makâsıd* ile içerik karşılaştırmasını yaptık. Son bölümde ise metinde kullanılan kaynakları tespit etmeye çalıştık ve sonuç kısmıyla çalışmayı tamamladık.

I. Metinden Kimler Bahsediyor?

1570'ler... *Meâlim*'den ilk defa bahseden isim Ali b. Bâlî'dir (ö. 1584). Ali Çelebi, Taşköprîzâde'nin *Şekâik*'ine yazdığı ve 1560-1574 yılları arasında yaşayan âlimlerin hayat hikâyelerini anlattığı *el-Ikdü'l-manzûm fi zikri efâdül'r-Rûm* adlı Arapça zeylinde Taşköprîzâde'nin eserleri arasında *Meâlim*'i de saymaktadır.²

1590'lar... Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600) *Künhü'l-ahbâr* adlı eserinin Osmanlı tarihini anlattığı dördüncü rüknünde Taşköprîzâde'nin telifatını ele alırken *Meâlim*'den "İlm-i kelamdan *Me'âlim* nâm kitab..." diye bahseder.³

1634... Atâi'nin (ö. 1635) *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik* adlı Taşköprîzâde'nin *Şekâik*'ine yazdığı Türkçe zeylinde Taşköprîzâde'nin eserleri verilirken *el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm* adlı eserine de temas edilir.⁴

1650'ler... Kâtib Çelebi'nin (ö. 1657) bibliyografik eseri olan *Keşfü'z-zunûn*'da "el-Me'âlim fi İlmi'l-Kelâm" maddesi yer alırken⁵ bir diğer eseri olan *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl* da Taşköprîzâde'nin eserleri zikredilirken *el-Me'âlim fi'l-kelâm*'a rastlarız.⁶

s. 42-44; Ali Uğur, "Taşköprîzâde Ahmed İsameddin Ebu'l-Hayr Efendi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve İlmî Görüşleri", Doçentlik tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, 1980, s. 54-98; İhsan Fazlıoğlu, "Ahmed Efendi (Taşköprülüzade)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, c. 1, s. 122-124; Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprîzâde Ahmed Efendi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, c. 40, s. 151-152.

2 Ali b. Bâlî, *el-Ikdü'l-manzûm*, s. 338.

3 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, vr. 379b.

4 Atâi, *Hadâiku'l-hakâik*, s. 8-11. Atâi 1634'te bitirdiği bu zeyli aslında Edirneli Mehmed Mecdi'nin (ö.1591) *Hadâiku's-Şekâik* adlı *Şekâik* tercümesine yapmıştır.

5 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1727.

6 Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, c. 1, s. 253.

1932... Kâtib Çelebi'den yaklaşık üç asır sonra ikinci Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Şerefettin Yaltkaya (ö. 1947) 1932 tarihli "Türk Kelâmcıları" adlı makalesinde Türk kelâmcılarını anlatırken sıra Taşköprizade'ye geldiğinde *Meâlim* adlı bir eseri olduğundan, onu altı ma'lem, yani altı bölüm üzere bina ettiğinden bahsedip her bir ma'lemin ve alt bölümlerinin adlarını yazarak metne dair çok kısa bir bilgi sunmuştur.⁷ Bu tasvir, tespit edebildiğimiz kadarıyla *Meâlim*'e dair ilk ayrıntılı tasviridir.

1989... Altmış sene sonra Kayseri'de 14 Mart 1989 tarihinde düzenlenen "Taşköprülüzade Ahmet Efendi" kongresine katılan Abdurrahim Güzel tarafından sunulan "Kelâmî Eserlerin Genel Özellikleri ve Taşköprülüzade'nin *el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm* İsimli Eseri"⁸ başlıklı tebliğ, eserin Yaltkaya'ya nisbetle daha ayrıntılı bir tasvirini yapmaktadır.⁹

1997... M. Emin Yağcı'nın hazırladığı "Taşköprizade'nin *el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm* Adlı Eseri" adını taşıyan yüksek lisans çalışması¹⁰ *Meâlim* hakkında yapılmış ilk tez çalışmasıdır. Bu tezde, altı bölümden oluşan *Meâlim*'in sadece son iki bölümü olan İlahiyyât ve Semiyât (vr. 95b-149b) bölümleri neşredilmiş olup ilk dört bölüm (vr. 1b-95a) hazırlanmamıştır.¹¹

7 M. Şerafettin [Yaltkaya], "Türk Kelamcıları", *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1932, yıl 5, sy. 23, s. 12-13.

8 Abdurrahim Güzel, "Kelâmî Eserlerin Genel Özellikleri ve Taşköprülüzade'nin *el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm* İsimli Eseri", *Taşköprülüzade Ahmet Efendi (1495-1561)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1992, s. 81-87. Tebliğin kongre tarihini esas aldığımızdan yukarıya 1989 tarihini yazdık.

9 *Meâlim*'den 1992 ve 1995 yıllarında yapılmış iki yüksek lisans tezinde daha bahsediliyorsa da tezleri hazırlayanlar bizzat *Meâlim*'i değil, ikinci kaynakları kullandıklarından ve bir hususiyet arz etmediklerinden bu çalışmaları dipnotta zikretmeyi uygun gördük. [1] Mehmet Bakır, "Mâtürîdî Kelâmcıları ve Bunlar Üzerinde Yapılan Çalışmalar", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s. 32-33. Bu çalışmanın "Mâtürîdiyye Kelâmcıları ve Bunlar Üzerinde Yapılan Çalışmalar" başlıklı birinci bölümünde Taşköprizade hakkında kısaca bilgi verilip "el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm" başlığı altında eser bir iki satırla çok kısa bir şekilde tanıtılmıştır. M. Bakır kaynak olarak Bekir Topaloğlu'nun *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul, 1981, s. 134) adlı eserini kullanmıştır. [2] Şaban Gülsoy, "Taşköprülüzade Ahmed Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mevzuâtı'l-Ulum İsimli Eserindeki Kelâm Bahsinin Günümüz Diline Çevrilerek Teftâzânî'nin Şerhu'l-Akâidi ile Karşılaştırılması", Yüksek Lisans tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 63. Çalışmanın sonuç bölümünde *Meâlim*'in altı bölümünün başlıklarının adı verilerek suretiyle *el-Meâlim*'den birkaç satır bahsedilmiştir. Ş. Gülsoy kaynak olarak Abdurrahim Güzel'in tebliğini kullanmıştır.

10 Mehmet Emin Yağcı, "Taşköprizade'nin el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm Adlı Eseri", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, iii+42+117 s.

11 *Meâlim*'in neşredilen kısmı birçok hata ve eksikliklerle maluldür: Sayfa kenarlarında veya satır aralarında metin harici yer alan ve metni açıklayıcı mahiyette olan ifadelerin hataen metne dâhil edilmesi; müzekker-müennes ayrımının olmadığı zamir hatalarının yapılması; yazılmamış, unutulmuş harfler veya kelimeler; yanlış imla edilmiş kelimeler ve atlanılan paragraflar en bariz hatalardır.

2011... Metnin tamamı bu satırların yazarı tarafından hazırlanan doktora tezinde ilk defa eksiksiz bir biçimde gün yüzüne çıkmış ve etraflıca değerlendirilmiştir.¹²

II. Yazma Nüshanın Tavsifi

Yazma katalogları ve yazma kütüphanelerinde düzenli olarak yaptığım tarama ve incelemeler sırasında *Meâlim*'in Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümündeki 2149 numaralı nüshasından başka bir nüshasının bulunmadığını tespit ettim. M. Münir Aktepe, ünik yani tek nüsha olan *Meâlim*'in Atf Efendi Kütüphanesi'nde no. 2616'da kayıtlı bir nüshasından daha bahsediliyorsa da,¹³ bu kütüphanede yapmış olduğum inceleme sonucunda ikinci bir nüshaya rastlamadım. Ayrıca Osmanlı döneminde hazırlanan Atf Efendi Kütüphanesi Kataloğu'nda da *Meâlim*'e dair bir kayıt yoktur.¹⁴

Ayrıca, *Meâlim*'in ikinci bir nüshasının olması uzak bir ihtimaldir, zira elimizdeki Veliyyüddin Efendi nüshası kuvvetle muhtemel müellif hattı olup Taşköprîzade'nin tebyiz edemediği eserleri arasında kalmıştır. Taşköprîzade'nin *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'sinde geçen aşağıdaki ifadeler de bu hususa işaret etmektedir:

Allah Teâlâ bu zayıf kulu, ilimle meşgul olduğu sırada tefsir, usûlüddin [kelam], usul-i fıkıh ve ulum-i Arabiyeye dair bazı kitapları tedvine; bazı müphem, anlaşılması güç meselelerin halline ve bazı çok önemli meselelerin de tahkikine muvaffak etti. Bunlara dair toplam otuzdan fazla risâle yazdım. Lakin –Allah'ın takdiri ile– zamanın geçmesi ve dünya işleri bunları temize çekmeye mâni oldu.¹⁵

Bu ifadeler Taşköprîzade'nin, arasında kelam eserlerinin de yer aldığı bazı eserlerini dünya meşgaleleri nedeniyle belli bir dönem tebyiz edemediği, yani temize çekemediğini açıkça göstermektedir; ayrıca *Meâlim*'in de bu döneme denk geldiği hususunda bizlere ipucu vermektedir. Hayatının ilerleyen yıllarında remed

12 Ahmet Süruri, "Taşköprîzade'nin *el-Meâlim*'i ve Kelâm Görüşleri", Doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, vii+447 s.

13 Aktepe, "Taşköprîzade", s. 44. *Meâlim*'in ikinci bir nüshası olduğuna temas eden ilk kaynak Münir Aktepe'nin bu maddesidir. Bundan sonra sırasıyla Bekir Topaloğlu (*Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul, 1981, s. 134), Abdürrahim Güzel (s. 83. A. Güzel numarayı yanlışlıkla 2166 olarak yazmıştır) ve M. Emin Yağcı (s. 13) bu hususa değinmişlerdir. Topaloğlu ve Yağcı kaynak zikretme-se de, muhtemelen, Topaloğlu'nun kaynağı M. Aktepe, Yağcı'nın kaynağı da B. Topaloğlu'dur. Güzel'in kaynakları ise M. Aktepe ve B. Topaloğlu'dur.

14 *Defter-i Kütüphane-i Atf Efendi*, İstanbul: Sultanhamam Caddesi 14 Numaralı Matbaa, 1310. Ayrıca, Atf Efendi Kütüphanesi'nde bulunan kelâmî eserlerin tanıtımına dair hazırlanan yüksek lisans tezinde de Aktepe'nin bahsettiği nüshaya dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır: Ramazan Biçer, "Âtf Efendi Kütüphanesi'ndeki Kelâm Kaynaklarının Tanıtım ve Tavsifi", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992. Bu delillerin yanı sıra kullandığı kaynaklarda da yer almayan Atf Efendi nüshası bilgisine Aktepe'nin nasıl ulaştığını bilemiyoruz.

15 Taşköprîzade, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 559; Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye*, s. 526.

(göz iltihabı) denen bir hastalıktan dolayı âmâ olması nedeniyle bazı eserlerini imlâ ettiren Taşköprizade,¹⁶ *Meâlim*'i ne tebyize çekebilme fırsatını yakalayabilmiş ne de imlâ ettirebilmiştir.

Elimizdeki nüshanın müellif hattı olduğuna dair delillerimize geçecek olursak:

Birincisi, elimizdeki nüsha baştan sona sadece müellifinin elinden çıkacak şekilde tashih edilmiş bir nüshadır. Metin üzerindeki değişiklikler, çıkarmalar, eklemeler, tashihler ancak metni yazan kişi tarafından yapılabilecek olan düzeltmelerdir. Şayet bu metin, müellifi harici bir müstensihin elinden çıkmış olsaydı, müstensih birkaç satırdan oluşan ifadeleri iptal edip onları yeniden inşa etmeye çalışmazdı. Kaldı ki bu durum bir iki yerde değil, metnin başından sonuna kadar devam eden bir husustur. Müellifimizin burada şunu yapmış olduğu anlaşılmaktadır: Önce metni yazmış, sonra ikinci kez kontrol ve gözden geçirme işlemini yaparken metne yeni eklemelerde bulunmuş, bazı yerleri çıkartmış, bazı yerleri de başka kelime veya cümlelerle değiştirmiştir. Yani metinde hem çıkartma hem ekleme hem de değiştirme söz konusudur. Müellif tarafından ikinci kez gözden geçirilen bu en son hali maalesef tebyiz edilmeden kalmıştır.

Diğer delilimize gelince bizzat Taşköprizade'nin kendi hattıyla yazılan *el-Livâü'l-merfû' fi halli mebâhisi'l-mevzû'* adlı risalenin¹⁷ hattının ve kenarlarındaki kısaltma işaretlerinin *Meâlim* metninin hattıyla ve kısaltmalarıyla birebir aynı olmasıdır. Bu benzerlik o derece açıktır ki, aksini, yani benzemediğini iddia etmek benzediğini iddia etmekten daha zor, neredeyse imkânsız bir durumdur.

Bir başka delilimiz ise, tebyiz edilmeden aile kitaplığında kalıp muhtemelen gün yüzü görmediğinden bir başka müstensih tarafından da istinsah edilme şansı yakalayamamıştır. Metnin aile kitaplığına ait olduğunu bizzat nüsha üzerinde bulunan Taşköprizade'nin torunu İbrahim Efendi'ye ait olan mühürden anlamaktayız. Kitabın birçok yerinde bulunan¹⁸ bu mühürde İbrahim Efendi'nin (ö. 1657) bu kitabı vakfettiği yazılı olmakla birlikte aile şeceresinin de kaydı bulunmaktadır. Buna göre İbrahim Efendi'nin mühürdeki aile şeceresi şu şekildedir: "İbrahim b. Kemaleddin Mehmed b. Ahmed b. Mustafa b. Halil b. Kâsım b. Hacı Safâ eş-şehîr bi-Taşköprizade". Bu mühürdeki kayıttan İbrahim Efendi'nin, Taşköprizade Ahmed Efendi'nin torunu olduğunu anlamakla birlikte ayrıca Ahmed Efendi'nin babasının ve dedelerinin de isimlerini net bir şekilde görme şansına sahip oluyoruz.

16 Taşköprizade, *a.g.e.*, s. 559; Mecdi Efendi, *a.g.e.*, s. 526.

17 Süleymaniye Ktp. Carullah Efendi, nr. 1442. Nüshanın ketebe kaydından eseri bizzat Taşköprizade'nin yazdığını anlıyoruz, vr. 51b.

18 *Meâlim* üzerinde Taşköprizade'nin torunu İbrahim Efendi'ye ait mührün bulunduğu varak numaraları: Zahriye sayfası, 1a, 8a, 15a, 23a, 31a, 39a, 47a, 55a, 63a, 71a, 79a, 87a, 95a, 103a, 111a, 119a, 127a, 135a, 143a, 149a. Bunlar içerisinde en okunaklı olanı vr. 143a'da bulunmaktadır. Bu mühür aynı zamanda Veliyüddin Efendi kitaplığındaki birçok kitapta bulunmaktadır. Bu kitaplardan bazıları (Veliyüddin 2007, 2458, 2637, 3238, 3240 vd.) Taşköprizade Ahmed Efendi'ye aittir.

Eserin Taşköprizade'ye aidiyeti konusunda ise bir şüphe yoktur. *el-Ikdü'l-manzûm* (Ali b. Bâlî), *Hadâiku'l-hakâik* (Atâî) ve *Keşfü'z-zunûn* (Kâtib Çelebi) başta olmak üzere birçok klasik kaynaktaki¹⁹ Taşköprizade'nin hayatı ve eserlerinden bahsedilirken ona nispet edilen eserler arasında *Meâlim*'in de adı geçmektedir.

Eserin adına gelirse, elimizdeki nüshanın zahriye sayfasında eserin adı ve Taşköprizade'ye aidiyeti şu şekilde kaydedilmiş: “*Kitâbü'l-Meâlim* min ilmi'l-*kelâm* min müellefâtı el-Mevlâ el-fâzıl ve't-tahrîri'l-kâmil, efdalü'l-müteahhirîn, Mevlânâ İsmâüddin Ahmed eş-şehîr bi-Taşköprizade”. Kitabın adı eserin dibacesinde, yani önsözünde doğrudan zikredilmese de metnin son varlığında (vr. 149a)²⁰ “*Kitâbü'l-Meâlim*” şeklinde geçmektedir. Klasik kaynaklarda²¹ *el-Meâlim fi ilmi'l-*kelâm** olarak geçen eserin adı, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 1185 tarihli bir risalenin²² zahriye (1a) sayfasında Taşköprizade'nin eserlerinin listesi verilirken de *Kitâbü'l-Meâlim fi ilmi'l-*kelâm** şeklinde kaydedilmiştir.

Herhangi bir mecmua içerisinde bulunmaksızın müstakil bir eser olarak ciltlenmiş olan metnin, eksik sayfası bulunmamaktadır. Varak sayısı 149 olan metnin her bir varlığındaki satır sayısı 15 olup talik hatla kaleme alınmıştır. Eserin yazıldığı tarih maalesef kaydedilmese de telif tarihiyle ilgili -müellif hayatta iken ve âmâ olmadan önce yazıldığına göre- 1550 öncesinde yazılmış olduğunu söyleyebiliriz.

III. Metnin İçerik Tasviri

Sözlükte “yolu gösteren işaretler, alametler, emareler” manalarına gelen “meâlim” kelimesi “ma'lem”in çoğulu olup eserin girişinde²³ hamdele ve salveleden sonra üç kez çoğul haliyle (meâlim) geçmektedir.

Eser, kısa bir önsözden sonra “ma'lem” adını taşıyan altı bölümden meydana gelmiş olup bu bölümler “maksad, mebhas, matlab” veya “bahs, kısım, nevi, makam, taraf” adıyla alt bölümlere ayrılmış olup konular çok sistemli bir tarzda işlenmeye ve ayrıca her bölümün sonunda konular özetlenmeye çalışılmıştır.

[Mebadî] *Meâlim*'in ilkeler, temel bilgiler (mebâdî) niteliğindeki birinci bölümü dört kısımdan oluşmaktadır. Mukaddemât başlıklı birinci kısımda kelâm ilminin tanımı, konusu, problemleri, ilkeleri, gayesi, faydası, İslâmî ilimler arasındaki yeri ve adlandırılışı; ilim başlığı taşıyan ikinci kısımda ilmin tanımı, tasavvur ve tasdik kısımlarına ayrılışı, yakînî önermeler; nazar başlıklı üçüncü kısımda nazar konuları

19 *Kâmûsü'l-A'lâm* (Şemseddin Sami), *Osmanlı Müellifleri* (Bursalı Mehmed Tahir), *Hediyetü'l-Ârifin* (Bağdatlı İsmail Paşa).

20 Taşköprizade, *el-Meâlim fi Ilmi'l-Kelâm*, Beyazıt Ktp. Veliyüddin Efendi 2149, vr. 149a.

21 *el-Ikdü'l-manzûm* (Ali b. Bâlî), *Hadâiku'l-hakâik* (Atâî) ve *Keşfü'z-zunûn* (Kâtib Çelebi), *Kâmûsü'l-a'lâm* (Şemseddin Sami), *Osmanlı Müellifleri* (Bursalı Mehmed Tahir), *Hediyetü'l-Ârifin* (Bağdatlı İsmail Paşa).

22 Taşköprizade, *Risâletü'l-İstikâ fi mebâhisi'l-istisnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 464, 1b-15a vr.

23 Taşköprizade, *el-Meâlim*, vr. 1b-2a.

ve Allah'ı tanımada nazarın gerekliliği; ahvâl-i edille başlığını taşıyan dördüncü kısımda delalet, istidlal, delil, tasavvur, tasdik, tasdiğin maddesi ve sureti, iktirani ve istisnai kıyas türleri gibi hususlar üzerinde durulmuştur.

[Umûr-i âmme] Eserin ikinci bölümü umûr-i âmme konusuna ayrılmış olup dört kısımdan meydana gelmektedir. Vücut (varlık) ve adem (yokluk) meselelerinin ele alındığı birinci kısımda vücut ve ademin tasvir ve tasavvuru, varlığın mevcudat arasında ortak olması ve mahiyetlere ilave edilmesi, varlığın taksimi, vücut-i aynınin hükümleri, adem olanlar ve vücut-i râbitî konuları işlenmiştir. Vücut ve ademin levâhıkının ele alındığı ikinci kısımda vücut-imkan-ımtinâ, kadem-hudûs; Mahiyet ve levâhıkı başlıklı üçüncü kısımda mahiyet, mahiyetin cüzleri, mahiyetlerin ca'li ve ca'l ile halk arasındaki fark, taayyün, vahdet-kesret konuları; İliyet ve maluliyet başlıklı dördüncü kısımda ise illet ve malul konuları incelenmiştir.

[A'râz] Kitabın arazlara ayrılan üçüncü bölümü bir mukaddime ve dört kısımdan oluşmaktadır. Mukaddimedede mevcudun mütekellimine göre kadîm-hâdis ve hukemâya göre vâcib-mümkün şeklinde ayrılması ele alınırken, kem (nicelik) başlıklı birinci kısımda munfasıl ve muttasıl kemmiyetler ile zaman ve mekân bahisleri işlenmiştir. Keyf (nitelik) başlığını taşıyan ikinci kısımda ise hissi keyfiyetlerden dokunma, görme (renk, ışık), işitme (ses), tatma, koklama; nefsanî keyfiyetlerden canlılık, idrak, irade, kudret (kuvvet, istitâat, acz) ve diğer nefsanî keyfiyetler (lezzet-elem, sıhhat-maraz...); kemmiyete ait olan keyfiyetler ve keyfiyyat-ı isti'dâdiyye konuları incelenmiştir. Üçüncü kısımda mekân (eyn) kategorisi bu konudaki iki tarif (mütekellimin, hukema) üzerinden incelenmiştir. Dördüncü ve son kısımda ise izafet, zaman, vaz', mülk, fiil-infial gibi diğer arazlar ele alınmıştır.

[Cevâhir] Cevherler hakkındaki dördüncü bölüm kısa bir girişten sonra önce iki ana kısma/matlaba (cisimlerin ahkâmı, mücerredatla alakalı şeyler), her ana kısım da kendi arasında iki alt kısma (maksad) ayrılmakta olup bu dördüncü bölümde de dört kısım bulunmaktadır. Cisimlerin ahvalinin icmalen anlatıldığı birinci kısımda cismin tanımı, cism-i basitin inkısamı, mütekellimîne göre cüz'ün ispatı, felâsifeye göre cevher-i ferdin nefyi, İşrakîlere göre cisim, cisimlerin ahkâmı (ecsâmın bekası, boşluk, eb'âd, cismin hudusu vs.) ele alınırken; cisimlerin ahvalinin tafsilen anlatıldığı ikinci kısımda besâit-i felekiyye (muhaddedin ispatı, feleklerin sayısı ve feleklerin heyetleri, burçlar, yıldızlar, yeryüzünün küre olması), besâit-i unsuriyye, mizacı olan ve mizacı olmayan mürekkeplere dair konular işlenmiştir. Nefs konusunu ele alan üçüncü kısımda felekî ve insanî nefslar, nefsin mahiyeti, ebediyeti, idrakî vb. konular işlenirken; akıl başlıklı dördüncü kısımda aklın ispatı, ahvâli, melekler, cinler ve şeytanlar ele alınmıştır.

[İlâhiyyât] İlâhiyyât konularına ayrılan beşinci bölüm beş kısım hâlinde düzenlenmiş olup bunlar da sırasıyla Allah'ın varlığı, vücûdî sıfatları, ahvâli (rüyetullah, hakikatini bilmek), fiilleri (kulların fiilleri, hüsün-kubuh, teklif-i mâlâ yutak vs.) ve isimleridir.

[Semiyât] Eserin semiyât başlığını taşıyan son bölümü dört kısımdan meydana gelmiş olup birinci kısımda nübüvvet bahislerinden nübüvvetin ispatı, mucize ve filozofların mucizeye yaklaşımı, Hz. Muhammed'in nübüvveti, nübüvvetin şartları, melekler, keramet, sihir konularına; meâd başlıklı ikinci kısımda âhiret bahislerinden me'âdın ispatı, cennet ve cehennem, kabir suali, ahiret halleri, sevab-ikâb, cennet ve cehennemde ebedi kalma, büyük ve küçük günahlar, şefaet, tövbe, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker konularına; esmâ ve ahkâm başlığı altında üçüncü kısımda iman, islâm, imanın artması ve eksilmesi, imanda istisna, mukallidin imanı ve küfür meselelerine yer verilmiş; son kısımda da imamet/ devlet başkanlığı konuları ele alınmıştır.

Meâlim altı bölümde düzenlenmiş olsa da aslında, bilgi/ilim elde etme metodları (akıl, beş duyu, vahiy) neticesinde ortaya çıkan üç ana bölümden meydana gelir: (1) Mantık (mebâdî, umûr-i âimme), (2) Fizik/Tabiiyyat (a'râz, cevâhir), (3) Metafizik (ilâhiyyat, semiyyat). Metni bu üç ana bölüm üzerinden değerlendirdiğimizde şu tabloyla karşılaşırız:

Bilginin üç kaynağı:

Akıl	Mantık (mantıkî ilim)	İnsan
Beş duyu	Fizik/Tabiiyyat (tabii ilim)	Doğa
Vahiy	Metafizik/İlâhiyyât (ilahî ilim)	Tanrı

Burada da görüldüğü üzere düşünce tarihi boyunca ele alınan üç temel konunun (insan, doğa, tanrı) her biri döneminin, yani XVI. yüzyılın ilmî paradigmasında ele alınmış ve bu doğrultuda kendi döneminin kelâmî ve düşünsel birikimi yansıtılmıştır.

Klasik kelâm konularının tümünü ihtiva eden *Meâlim*, bu hususları ele alırken her konuyu öncelikle ilgili bölümde net bir biçimde ortaya koyar, konunun ne olduğundan bahsederek meselelerin özünü verir. Bunu yaparken o mesele üzerinde fırkaların, mezheplerin görüşlerini ortaya koyar. Bu görüşleri, mesele üzerindeki bu tartışmaları sistemli bir tarzda teker teker maddeler halinde vermeye çalışır. Meselelerin arasına girip de müdahil olmak istediğinde gerek kendi mensup olduğu Ehl-i sünnet çerçevesinde bunlara “biz deriz ki” (قلنا) diyerek, gerekse kişisel olarak kendi görüşünü “ben derim ki” (قلت) ibaresiyle bildirerek bu itirazlara cevap verir. Konular içerisinde, problemler etrafında daha çok Mu'tezile ve felâsife ile hesaplaşılarak gidilmektedir. Konu sonlarında (خاتمة) başlığı altında veya (اعلم) ifadesiyle konu kısaca özetlenmeye ve toparlanmaya çalışılmaktadır.

Belli bir mezhep taassubunun görülmediği *Meâlim*'in ana çizgisine, takip ettiği ana düşünce damarına baktığımızda Ehl-i sünnet'in kelâmî görüşlerini ortaya koyan Eş'arî bir çizgide hareket ettiği görünmektedir. Metin boyunca Mâtürîdî ve Mâtürîdiyye kelimeleri metinde hiç geçmezken, on iki yerde Eş'arî,²⁴ üç yerde Eş'arî kastedilerek eş-Şeyh²⁵ ve on iki yerde de Eş'ariyye (Eşâ'ire)²⁶ kelimeleri toplamda yirmi yedi yerde kullanılmaktadır. Bu bilgilere metnin muhteva değerlendirmesi de eklendiğinde *Meâlim*'in Eş'ariyye mezhebi çerçevesine tabi olduğu söylenebilir. Diğer yandan Taşköprîzade, ismini zikretmeksizin Mâtürîdiyye'nin görüşlerine de yer verir. Hatta zaman zaman bunların görüşlerini tahlile tabi tutup bazen destekler bazen de tenkit eder, ancak vurgu Eşarîliğe'dir. Dolayısıyla Türk olan ve Hanefî-Mâtürîdî bir kültürde yaşamış olan bir âlimin Eşarî görüşleri savunması klasik dönem Osmanlı kelâm ulemasının düşünce zihniyetini göstermesi bakımından önemlidir.²⁷ Metinde “Ehl-i sünnet” ifadesi ise üç yerde geçmekte olup bunların hepsinin ötesinde en çok kullanılan ifade “indenâ”dır (عندنا). “Bize göre” anlamına gelen ve metin içerisinde toplam otuz altı yerde geçen bu ifadenin bulunduğu yerleri incelediğimizde “bize göre”den kasıt, “mütakellimîne göre”, yani daha çok felâsifeye ve Mu'tezile'ye karşı görüş bildiren “Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre” demektir. Fakat bu “indenâ” ifadesi hüsün ve kubhun kesb ile bağlantılı olduğu bir yerde²⁸ Eş'ariyye karşıtı, imanda istisnânın caiz olmadığı bir yerde²⁹ Ashab-ı hadis karşıtı, hilafet tertibinde efda-liyyet meselesinde de³⁰ Şîa karşıtı bir pozisyonda kullanılmıştır.

Ayrıca Taşköprîzade'nin bir diğer eseri *Mevzûâtü'l-ulûm*'da özel ilgi gösterdiği kelimelerin hepsinin -Mâtürîdî olan Sadrüşşerîa hariç- Râzî ekolünden gelen Eşarî çizgideki müellifler olduklarını görürüz. *Mevzûât*'ta “imâmü'l-hüdâ” ifadesi kullanılan Mâtürîdî'nin sadece adı, eserleri ve vefatının nerede ve kaç yılında olduğuna dair bilgi verilmişken,³¹ “Şeyhu's-sünne, reîsü'l-cemâ'a, imâmü'l-mütakellimîn, nâsır-ı Sünnet-i Seyyidü'l-mürselîn, ez-zâb ani'd-dîn, es-sâ'î fî hıfz-ı akâidi'l-müslimîn” gibi tabirlerle hakkında uzun bir övgü ve medh ü sena ifadeleri dizilen Eşarî'nin Hz. Peygamber'i üç kere rüyasında gördüğü ve

24 Taşköprîzade, *a.g.e.*, vr. 7a, 21a (iki kez), 103a, 104b, 110b (iki kez), 112b (iki kez), 124a, 133b, 139 b.

25 Taşköprîzade, *a.g.e.*, vr. 52a, 104b, 105a.

26 Taşköprîzade, *a.g.e.*, vr. 21b, 43a, 52a (iki kez), 52b, 71a, 103b, 108b, 111b (iki kez), 112a, 114a.

27 İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946) yaklaşık bir asır önce kaleme aldığı eserinde bu hususa şu şekilde temas eder: “Memleketimizde mezhep-i Selefiye unutulmuş, usûl-i Eşariyye-i müteahhire usûl-i saire-i kelâmiyyeye galebe ederek tamamıyla Ehlü's-Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi bilinmiştir.”, *Muhassalü'l-Kelâm ve'l-Hikme*, s. 11.

28 Taşköprîzade, *a.g.e.*, vr. 111b.

29 Taşköprîzade, *a.g.e.*, vr. 139a.

30 Taşköprîzade, *a.g.e.*, vr. 147a.

31 Taşköprîzade, *Mevzûâtü'l-ulûm*, 1. bs., çev. Kemaleddin Mehmed Efendi, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313, c. 1, s. 595-596.

kendisine “Benden rivâyet olunan mezhebe nusret eyle, zira hak olan odur” dediği ve Eşarî’nin de on beş gün halktan uzaklaşıp Ehl-i sünnet üzere kitaplar yazıp bunları halka dağıttığı anlatılmaktadır. Eşarî’nin Mutezile’den Ehl-i sünnet’e dönüşü ise şu ifadelerle anlatılır: “Bu vakte dek Mutezile Ehl-i sünnet’e galip ve üstün gelmekte ve Ehl-i sünnet mezhebi de Mutezile’den korkup kaçıyorken bundan sonra Eşarî sayesinde Mutezile kaçacak delik aramaya başlar ve Ehl-i sünnet en yüce mevkiye ulaşır.”³² Böylece *Meâlim*’deki Eşarî çizgi ile *Mevzûât*’taki Eşarîlik vurgusunun paralel gittiğini rahatça görebilmekteyiz. *Meâlim*’deki bu Eşarîlik havasını Râzî, İcî, Teftâzânî ve Cürcânî üzerinden gelen Eşarî ekolünün etkisine bağlamak yanlış olmasa gerek.³³

Taşköprizade bazı meselelerde ise kendilerinden “el-muhakkikûn min ashâbi’z-zevk, el-ârifûn min ashâbi’l-ezvâk, el-müteellihûn mine’l-hukemâi’l-işrâk” diye bahsederek âriflerin de görüşlerini zikreder.³⁴ Bu durumu Taşköprizade’nin nazarı irfânî da ilm-i kelâma dâhil etme çabası olarak yorumlayabiliriz.

IV. *Mevâkıf* (İcî, ö. 1355), *Makâsıd* (Teftâzânî, ö. 1390)

ve *Meâlim*’in (Taşköprizade, ö. 1561) İçerik Karşılaştırması

<i>el-Mevâkıf</i>	<i>el-Makâsıd</i>	<i>el-Meâlim</i>
1. Mevkîf: Mukaddimat	1. Maksad: Mebâdî	1. Ma’lem: Mebâdî
1. Mersad: Mâ Yecibu Takdîmuhu fî Kulli İlmin	1. Fası: Mukaddemât	1. Maksad: Mukaddemât
2. Mersad: Ta’rifu Mutlaki’l-İlm	2. Fası: İlim	2. Maksad: İlim
3. Mersad: Aksâmu’l-İlm	-	-
4. Mersad: İsbâtu’l-Ulûmi’z-Zarûriyye	-	-
5. Mersad: Nazar	3. Fası: Nazar	3. Maksad: Nazar
6. Mersad: Tarîk	-	4. Maksad: Ahvâlu’l-Edille

32 Taşköprizade, *a.g.e.*, c. 1, s. 597.

33 Bu konuya değinen pasajları içeren bir metin için bkz. Sait Özervarlı, “Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?”, *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tespitler, Problemler, Teklifler*, Ali Akyıldız vd. (eds.), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 2007, s. 201.

34 Taşköprizade, *el-Meâlim*, vr. 22a, 30a, 65b.

2. Mevkîf: Umûr-i Âmme	2. Maksad: Umûr-i Âmme	2. Ma'lem: Umûr-i Âmme
1. Mersad: Vucûd, Adem	1. Fasil: Vucûd, Adem	1. Maksad: Vucûd, Adem
2. Mersad: Mâhiyet	2. Fasil: Mâhiyet 3. Fasil: Levâhiku'l-Vucûd ve'l-Mâhiyet	2. Maksad: Levâhiku'l-Vucûd ve'l-Adem 3. Maksad: Mâhiyet ve Levâhikuhâ
3. Mersad: Vucûb, İmkân, İmtinâ'	-	-
4. Mersad: Vahdet, Kesret	-	-
5. Mersad: İllet, Ma'lûl	-	4. Maksad: İlliyyet, Ma'lûliyyet
3. Mevkîf: A'râz	3. Maksad: A'râz	3. Ma'lem: A'râz
1. Mersad: Ebhâsuhu'l-Kulliyye	1. Fasil: Mebâhîsu'l-Kulliyye	Mukaddime: Mebâhîsu'l-Kulliyye
2. Mersad: Kem	2. Fasil: Kem	1. Maksad: Kem
3. Mersad: Keyfiyyât -	3. Fasil: Keyfe 4. Fasil: Eyne	2. Maksad: Keyfiyyat 3. Maksad: Eyne
4. Mersad: Niseb	5. Fasil: Bâki'l-A'râzi'n-Nisebiyye	4. Maksad: Bâki'l-A'râzi'n-Nisebiyye
5. Mersad: İzâfet	-	-
4. Mevkîf: Cevâhir	4. Maksad: Cevâhir	4. Ma'lem: Cevâhir
1. Mersad: Cisim	<i>1. Makale: Mâ Yetealleku bi'l-Ecsâm</i> 1. Fasil: Mâ Yetealleku bi'l-Ecsâm ale'l-İcmâl	<i>1. Matlab: Ahkâmu'l-Ecsâm</i> 1. Maksad: Ahvâlu'l-Ecsâmi'l-İcmâlî
2. Mersad: Avârîzu'l-Ecsâm	2. Fasil: Mâ Yetealleku bi'l-Ecsâm ale't-Tafsîl	2. Maksad: Mâ Yetealleku bi'l-Ecsâm ale't-Tafsîl
3. Mersad: Nefs	<i>2. Makale: Mâ Yetealleku bi'l-Mucerredât</i> 1. Fasil: Nefs	<i>2. Matlab: Mâ Yetealleku bi'l-Mucerredât</i> 1. Maksad: Nefs

4. Mersad: Akıl	2. Fası: Akıl	2. Maksud: Akıl
<hr/>		
5. Mevkıf: İlähiyyât	5. Maksud: İlähiyyât	5. Ma'lem: İlähiyyât
<hr/>		
1. Mersad: Zât	1. Fası: Zât	1. Maksud: Zât
2. Mersad: Fî Tenzîhihi	2. Fası: Tenzihât	-
3. Mersad: Fî Tevhîdihi	-	-
4. Mersad: es-Sifâtu'l-Vucûdiyye	3. Fası: es-Sifâtu'l-Vucûdiyye	2. Maksud: es-Sifâtu'l-Vucûdiyye
5. Mersad: Mâ Yecûzu aleyhi	4. Fası: Ahvâlu'l-Vâcib Teâlâ	3. Maksud: Ahvâluhu
6. Mersad: Ef'âluhu	5. Fası: Ef'âluhu	4. Maksud: Ef'âluhu
-	6. Fası: Tefâri'u'l-Ef'âl	-
7. Mersad: Esmâullâh Teâlâ	7. Fası: Esmâuhu	5. Maksud: Esmâuhu
<hr/>		
6. Mevkıf: Semiyât	6. Maksud: Semiyât	6. Ma'lem: Semiyât
<hr/>		
1. Mersad: Nübüvvât	1. Fası: Nübüvvet	1. Maksud: Nübüvvet
2. Mersad: Me'âd	2. Fası: Me'âd	2. Maksud: Me'âd
3. Mersad: Esmâ ve Ahkâm	3. Fası: Esmâ ve Ahkâm	3. Maksud: Esmâ ve Ahkâm
4. Mersad: İmâmet	4. Fası: İmâmet	4. Maksud: İmâmet

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere her üç metin de altı ana bölüme ayrılmış olup hepsinin de bölüm adları aynıdır: “Mebâdî (Mukaddimât)”, “Umûr-i Âmmе”, “A'râz”, “Cevâhir”, “İlähiyyât” ve “Semiyât”. Ana bölümlerinin aynı olduğu bu üç metnin alt bölümlerinde ise bölüm adları yine aşağı yukarı aynı olup çok ciddi bir farklılık görünmemektedir. Eserlerin içeriğine dair bu bölüm benzerliğini eser adlarında da görmekteyiz. Eserin ismi olan *el-Meâlim fi ilmi'l-keîâm*, İcî'nin ve Teftâzânî'nin eserlerinin adlarına benzemektedir: *el-Mevâkıf fi ilmi'l-keîâm*, *el-Mekâsıd fi ilmi'l-keîâm*. Hem yukarıdaki içerik mukayesesine hem de eserin

ismine baktığımızda *Meâlim*'in kendinden önceki İcî ve Teftâzânî çizgisinin bir devamı olduğunu görmekteyiz.

V. Kullandığı Kaynaklar

Müellifin metnin satır aralarına ve sayfa kenarlarına düştüğü notlar içerisinde başvurduğu kaynaklara rastlamaktayız. Buna göre metinde kullanılan kaynaklar şu şekildedir:

1. *Mevâkıf*, İcî; 2. *Şerhu'l-Mevâkıf*, Seyyid Şerif Cürcanî; 3. *Mekâsıd*, Teftâzânî; 4. *Şerhu'l-Mekâsıd*, Teftâzânî; 5. *Ta'dilü'l-Ulûm (Ta'dilü'l-Kelâm)*, Sadrüşşerîa; 6. *Tavâli'u'l-Envâr*, Beyzavî; 7. *Şerhu't-Tavâli'*, -muhtemelen- İsfahanî; 8. *Şerhu'l-Misbâhi'l-Beyzavî fi İlmi'l-Kelâm (Dav'ü's-Sabâh fi Şerhi'l-Misbâh)*, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbn Ebi Bekir et-Tirmizî; 9. *Tefsîrü'l-Beyzavî*, Beyzavî; 10. *Tecrîd*, Nasîrüddin et-Tusî; 11. *Şerhu't-Tecrîd* [Şerh-i kadim], İsfahanî; 12. *Şerhu't-Tecrîdi'l-Cedîd* [Şerh-i cedid], Ali Kuşçu; 13. *Havâşi Şerhu't-Tecrîd*, Cürcanî; 14. *Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye*, Celâleddin Devvanî; 15. *Risale İsbât-ı Vâcib*, Celâleddin Devvanî; 16. *Erbaîn*, Fahreddin er-Râzî; 17. *Mebâhisü'l-Meşrûkiyye*, Fahreddin Râzî; 18. *Tefsîrü'l-Kebîr*, Fahreddin er-Râzî; 19. *et-Tesdîd fi Şerhi't-Temhîd*,³⁵ Sîgnâkî; 20. *eş-Şifâ*, İbn Sinâ; 21. *el-Mülâhhas fi'l-Hey'e*, Çağminî; 22. *Şerhu'l-Çağmini li-Kadıza*, Kadıza-i Rûmî (Musa Paşa); 23. *Câmiu'l-Usûl*, İbnü'l-Esir el-Cezerî; 24. *Mevzû'ât*, Sâgânî; 25. *Tabakâtu Şâfi'iyye*, İbn Sübkî.

Taşköprizade'nin *Meâlim* içerisinde yine satır aralarında kitap ismi vermeksizin zikrettiği isimler de şunlardır: Urmevî, Âmidî, Sekkâkî, Eflatun, Kutbüddin er-Râzî, Farabî, Galen, Pitagoras, Hermes.

Yukarıdaki tabloya baktığımızda gerek mütekelliminden gerek felâsifeden olmak üzere zengin bir kaynak kullanımına giden Taşköprizade'nin *Meâlim*'ine en çok kaynaklık eden metinlerin *Mevâkıf* (İcî), *Şerhu'l-Mevâkıf* (Cürcanî), *Makâsıd* (Teftâzânî) ve *Şerhu'l-Makâsıd* (Teftâzânî) olduklarını görürüz. Buradan da Taşköprizade'nin kendinden önceki çizgiyi doğal olarak İcî, Teftâzânî ve Cürcanî gibi üç ana temsilci üzerinden aldığını ve devam ettirdiğini görmekteyiz.

Sonuç

Taşköprizade'nin *Meâlim*'de kendisine kadar gelen *Mevâkıf* ve *Makâsıd* geleneğindeki sistematığı daha rafine hale getirdiğini ve dil açısından daha süzme ve daha sıkı bir metin inşa ettiğini görüyoruz. Bu eserin, *Mevâkıf-Makâsıd* dizisinin en önemli uyarlamalarından biri olduğunu, en azından Osmanlı medreselerinde *Mevâkıf-Makâsıd* metinlerini hazmetme çabasının keyfiyetini ortaya koymaya çalıştığını söyleyebiliriz. Mesela “ilim” konusunu *Mevâkıf* ve *Makâsıd* ayrıntılı bir şekilde tartışıyorlarken *Meâlim* konunun bütünlüğünü bozmayacak şekilde daha sıkı bir terminoloji ile meseleyi ele alır. Bu açıdan *Meâlim*'in dilinin *Mevâkıf*'in bir adım ilerisinde olduğu söylenebilir. Metnin muhatabı şayet konuları daha

35 Ebü'l-Muîn en-Nesevî'nin *et-Temhîd* adlı eserinin şerhidir.

önceden biliyor ve belli bir alt yapıya sahip değilse metni anlama zorluğuyla karşılaşacaktır, zira metnin üslubu konuyla alakadar olan ve bu alanla alakalı okumalar yapanlara hitap etmekte olup geniş açıklamalara yer vermek yerine daha sıkı bir ifade gücüne başvurulmuştur. Müellifin meseleleri ihtisar etmesi, bu konulara dair bir fikri olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Zira müellif sahip olduğu birikimi ihtisar ederken, bazı tercihlerde bulunmuştur ki, bu tercihler müellifin ele alınan konulara dair bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ihtisar tabiatı gereği ihtisar edilen şeye tam bir vukûfiyeti zorunlu kılar, aksi halde konu anlatımından “boşluk”lar oluşur.

Meâlim'de -eserin tamamında da görüldüğü üzere- konular daha önceki eserlerden daha sistematik bir üslupla ele alınmıştır, yani metin “maddî” unsurları sebebiyle değil, üslubu itibariyle farklıdır.

XIV. yüzyılda İcî (1355) ve Tefâtânî (1390) üzerinden Osmanlı'ya giren ve XV. yüzyılda Seyyid Şerif Cürçânî'yle (1413) birlikte devam eden kelâmî çizgiyi XVI. yüzyılda da Taşköprîzade (1561) devam ettirmiştir. Klasik Osmanlı dönemi düşüncesinin bir temsilcisi olan *Meâlim*'in bu gelenekte yazılmış son metin olduğunu ve bu özelliğini de günümüze dek devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Bu açılardan önemli bir eser olan *Meâlim*'in, medreselerde orta seviyede ders kitabı olarak okutulmak üzere yazıldığı ve *Mevâkıf*'in yerini alacak bir metin olarak kaleme alındığı söylenebilir.

Ayrıca *Meâlim*'le birlikte klasik kelâm tarihi zincirine bir halkanın daha eklendiğini söyleyebiliriz. Klasik kelâm tarihinin son hacimli metni olarak kabul edilen İcî'nin *Mevâkıf*'ı yerine Taşköprîzade'nin *Meâlim*'ini oturabilir ve klasik kelâm tarihinin son hacimli metni olarak artık *Meâlim*'i kabul edebiliriz. Dolayısıyla 1355'te vefat eden İcî'nin ardından klasik kelâm tarihinin süresini iki asır daha öteleyerek 1561'de vefat eden Taşköprîzade'ye kadar uzatabiliriz. İcî sonrasının, yani *Mevâkıf*'in yazılmasından sonraki 200 yıllık zaman diliminin bir hasılası olan *Meâlim*, Osmanlı döneminde bu bağlamda kaleme alınmış ilk metin olup *Meâlim* öncesi ve sonrasında -şerh, haşiye olmayan- başka bir metin bulunmadığından aynı zamanda Osmanlı kelâm tarihindeki felsefi-kelâm havzasına ait tek “metin”dir.

Kaynakça

Aktepe, M. Münir, “Taşköprî-zâde”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1974.

Ali b. Bâlî, *el-Ikdü'l-manzûm fi zikri efâdili'r-Rûm* (Şekâiku'n-Nu'mâniyye'nin sonuna basılmış), Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1975.

Atâî, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik* (Zeyl-i Şekâik), İstanbul, 1268.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.

Baktır, Mehmet, “Mâtürîdî Kelâmcıları ve Bunlar Üzerinde Yapılan Çalışmalar”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

Biçer, Ramazan, “Âtuf Efendi Kütüphanesi'ndeki Kelâm Kaynaklarının Tanıtım ve Tavsîfi”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

Brockelman, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Leiden: E. J. Brill, 1949.

———, *GAL Supplement*, Leiden: E. J. Brill, 1938.

Fazlıoğlu, İhsan, “Ahmed Efendi (Taşköprülüzade)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr, dördüncü rükn: Osmanlı tarihi*, tıpkı basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.

Gülsoy, Şaban, “Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mevzuâtı'l-Ulum İsimli Eserindeki Kelâm Bahsinin Günümüz Diline Çevrilerek Taftazânî'nin Şerhu'l-Akâidi ile Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Güzel, Abdürrahim, “Kelâmî Eserlerin Genel Özellikleri ve Taşköprülüzade'nin el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm İsimli Eseri”, *Taşköprülüzade Ahmet Efendi (1495-1561)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1992.

İsmail Hakkı İzmirli, *Muhassalü'l-Kelam ve'l-Hikme*, İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1336.

Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, M. Şerefettin Yaltkaya (haz.), Kilisli Rifat Bilge, İstanbul, 1971.

———, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnâut, tetkik Salih Sa'dâvî Salih, İstanbul: IRCICA, 2010.

Mecdî Efendi, Edirneli Mehmed, *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mânîyye (Hadâik-i Şekâik)*, İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1269.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1311.

Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.

Özervarlı, Sait, “Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz”, *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tespitler, Problemler, Teklifler*, Ali Akyıldız vdğr. (eds.), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 2007.

Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1311.

Taşköprüzade, *el-Livâü'l-merfû' fi halli mebahisi'l-mevzû'*, Süleymaniye Ktp. Carullah Efendi, nr. 1442.

———, *el-Meâlim fi ilmi'l-keâm*, Beyazıt Ktp. Veliyüddin Efendi 2149.

—, *Mevzûâtü'l-ulûm*, 1. bs., çev. Kemaleddin Mehmed Efendi, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313.

—, *Risâletü'l-İstiksâ fi mebâhisi'l-istisnâ*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 464.

—, *Şakâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.

Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, ilaveli 5. bs., İstanbul: Damla Yayınevi, 1993.

Uğur, Ali, "Taşköpri-zâde Ahmed İsameddin Ebu'l-Hayr Efendi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve İlmî Görüşleri", Doçentlik tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, 1980.

Yağcı, Mehmet Emin, "Taşköprizâde'nin el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm Adlı Eseri", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

[Yaltkaya], M. Şerafettin, "Türk Kelamcıları", *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1932.

Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1984.

Defter-i Kütüphanesi-i Atıf Efendi, İstanbul: Sultanhamam Caddesi 14 Numaralı Matbaa, 1310.

Osmanlı'da Oluşan Kelâm Klasikleri: *el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm*

Ahmet SÜRURİ

Özet

Bu çalışmada Osmanlı klasik döneminde yaşayan Taşköprizade Ahmed Efendi'nin (1495-1561) klasik bir kelâm metni olan *el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm* adlı eserinin değerlendirmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle yazma eser halinde olan metnin şimdiye kadar hangi çalışmalarda bahsedildiğinin kronolojik olarak tespiti yapılmış, sonra eserin bilinen tek yazma nüshasının tavsifi, eserin müellife aidiyeti, metnin kaç bölümden oluştuğu, konuları, meseleleri ele alış tarzı gibi hususlara değinilerek *Meâlim* metninin kendisinden önce yazılmış iki klasik kelâm metni olan *Mevâkıf* ve *Makâsıd* ile içerik karşılaştırılması yapılmıştır. Son olarak metinde kullanılan kaynaklar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi Düşüncesi, Kelâm, *el-Meâlim*, Taşköprizade.

Ottoman *Kalâm* Classics: *el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm*

Ahmet SÜRURİ

Abstract

Within the scope of this paper, we attempt to evaluate a classical work of Islamic theology, *al-Ma'âlim fi 'Ilm al-Kalâm* authored by Tashkubrizade Ahmed Efendi (1495-1561). In the process, we started with a chronological identification of the texts that mention *el-Ma'âlim*. After providing a brief description of the only manuscript copy of *Ma'âlim*, we delved into further details about its authorship, sections, contents and methods. Additionally, we conducted a content comparison between *Ma'âlim* and two earlier classical sources, *al-Mavâkıf* and *al-Mağasid*. Finally, we attempted to identify the sources on which *Ma'âlim* was based.

Keywords: Ottoman Thought, *kalâm*, *al-Ma'âlim*, Tashkubrizade.